

<http://dx.doi.org/10.16926/rp.2021.13.02>

Dariusz GREGORCZYK

<https://orcid.org/0000-0002-1111-5220>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

NATO i Układ Warszawski w polityce obronnej Socialistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w drugiej połowie XX wieku

Streszczenie

Polityka obronna Socialistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ) w stosunku do NATO po 1945 r. i w okresie zimnej wojny była determinowana prowadzoną przez to państwo grą polityczną na arenie międzynarodowej oraz jego położeniem geostrategicznym. Sytuacja geopolityczna Federacji Jugosłowiańskiej ze względu na graniczne położenie pomiędzy dwiema potęgami militarnymi – Paktem Północnoatlantyckim i Układem Warszawskim – była niezwykle skomplikowana. Przedstawiciele komunistycznych władz jugosłowiańskich i kierownictwo Jugosłowiańskiej Armii Narodowej (JNA) zakładało, że terytorium SFRJ może stać się miejscem starcia w wypadku konfliktu pomiędzy wojskami obu bloków polityczno-militarnych. Jednym z założeń doktrynalnych polityków oraz wojskowych elit Jugosławii było przygotowanie rozwiązań obronnych na wypadek ewentualnej agresji ze strony NATO. W koncepcjach obronnych dowództwo JNA, szczególnie po 1968 r., zakładało także możliwość wkroczenia na terytorium państwa wojsk Układu Warszawskiego. W przygotowywanych planach prowadzenia działań obronnych na wypadek agresji ze strony Paktu Północnoatlantyckiego odwołano się przede wszystkim do doświadczeń z okresu II wojny światowej, przyjmując, iż teren Federacji Jugosłowiańskiej może być jednym z ważnych ogniw przyszłej wojny pomiędzy obu rywalizującymi ze sobą blokami polityczno-militarnymi.

Słowa kluczowe: Socialistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, geostrategiczne położenie SFRJ, Jugosłowiańska Armia Narodowa, Obrona Terytorialna, doktryna obronna SFRJ.

Półwysep Bałkański od wieków odgrywał ważną i istotną rolę w historii Europy i jak i świata, gdyż właśnie na tym obszarze ścierały się i ścierają się do dnia dzisiejszego interesy zarówno wielkich mocarstw, jak również lokalnych państw i społeczeństw. Zainteresowanie potęg światowych tym obszarem wynika przede wszystkim z geopolitycznego położenia Bałkanów, które stanowią swoi-

sty łącznik pomiędzy Europą, Azją i Afryką. To właśnie z tej części Starego Kontynentu można było prowadzić działania zmierzające do podporządkowania sobie środkowej i wschodniej części obszarów Europy, północnych terenów Afryki lub – poprzez opanowanie cieśnin czarnomorskich – sprawować gospodarczą i polityczną kontrolę na szlakami handlowymi łączącymi Europę z Bliskim Wschodem i azjatyckimi częściami świata.

Półwysep Bałkański to również miejsce, w którym zderzają się ze sobą kultury świata wschodniego z zachodnim oraz religia chrześcijańska (katolicyzm, prawosławie) z islamem. Połączenie działań politycznych z prowadzoną misją narzucenia światopoglądu społecznego oraz wyznaniowo-religijnego potęgowało animozje i podsycalo wzajemną wrogość, wręcz niejednokrotnie nienawiść, pomiędzy zamieszkującymi tam narodami. Nie bez przyczyny obszar ten od dawna był nazywany „kottłem bałkańskim” – terem nękanym ustawicznymi konfliktami natury politycznej, militarnej i narodowościowej. Od połowy XIX w. aż do zakończenia II wojny światowej w 1945 r. Bałkany i zamieszkujące tam narody były poddawane polityce systematycznego antagonizowania na wszystkich płaszczyznach życia politycznego, społecznego i kulturowego, a działania te pochłonęły wiele tysięcy ofiar.

Kłęska Niemiec, Włoch i Japonii w 1945 r. całkowicie zmieniła obraz geopolityczny świata, który od tej pory był postrzegany przez pryzmat powstania dwubiegunowego układu sił polityczno-militarnych – Wschodu (państwa skupione wokół Moskwy) i Zachodu (Stany Zjednoczone i państwa Europy zachodniej) – dążących do zdominowania przeciwnika. Powyższa sytuacja miała również swoje odbicie na obszarze całego Półwyspu Bałkańskiego, który w wyniku prowadzonych działań zbrojnych uległ podziałowi na państwa komunistyczne, z silnymi wpływami ZSRR, i demokratyczne, mające poparcie USA, Anglii i Francji. W pierwszych latach po II wojnie światowej we wszystkich krajach bałkańskich toczyła się walka o przejęcie władzy i wprowadzenie własnego modelu rządzenia państwem. Dominująca pozycja ZSRR, wynikająca z osiągniętych sukcesów na polu militarnym na przełomie 1944 i 1945 r. oraz aktywna działalność lokalnych organizacji komunistycznych sprawiły, że na Bałkanach tylko Grecja i Turcja pozostały poza blokiem wschodnim. W tym kontekście szczególnie interesująco przedstawiała się pozycja Jugosławii pod przywództwem Josipa Broza Tity, jedyne kraju w tej części Europy, który zdołał zachować neutralność.

Po pokonaniu Niemiec i Włoch oraz odzyskaniu niepodległości na obszarach Królestwa Jugosławii doszło do ostrej rywalizacji politycznej pomiędzy zwolennikami monarchii a komunistycznymi działaczami na czele z Josipem Brozem Titą. Znacząca pozycja jugosłowiańskich komunistów wynikała z niekwestionowanej pozycji jej lidera, jaką zdobył w trakcie walk z niemieckimi i włoskimi okupantami. Ponadto o sile tej formacji decydowała również skala poparcia miejscowej ludności, która w czasach działań wojennych licznie zasilala oddziały partyzanckie tworzone i kierowane przez J. Titę i jego towarzyszy. Mocna pozycja

jugosłowiańskich komunistów na arenie politycznej, wsparta własnymi oddziałami wojskowymi, doprowadziła do wygrania wyborów parlamentarnych w 1945 r. Kolejnym krokiem do całkowitego zdobycia i utrwalenia władzy przez J. Broza Titę było zastosowanie na szeroką skalę mechanizmów represyjnych w stosunku do działaczy opozycyjnych. Zastraszanie i fizyczna eliminacja przeciwników, a także ich rodzin, spowodowały, że wiele osób zaprzestało prowadzenia działalności politycznej, a inni opuścili lub zostali zmuszeni do opuszczenia rodzinnego kraju¹.

Aktywność polityczna Josipa Broza Tity na arenie międzynarodowej pod koniec lat 40. ubiegłego wieku, mająca m.in. na celu stworzenie tzw. federacji bałkańskiej, spotkała się z ostrym sprzeciwem ZSRR. Józef Stalin nie zgadzał się na prowadzenie przez jugosłowiańskiego przywódcę zbyt samodzielnej polityki, szczególnie na tak ważnym obszarze, jakim był Półwysep Bałkański. Przeciwno Komunistycznej Partii Jugosławii wytoczono najcięższe działa, oskarżając jej przywódców o zdradę i sprzeniewierzenie się internacjonalistycznym założeniom². Odpowiedzią na próbę zdyskredytowania i zastraszenia władz belgradzkich przez J. Stalina i podległe mu państwa bloku wschodniego było zwrócenie się J. Broz Tity o pomoc do USA i krajów Europy zachodniej. Wykorzystując koniunkturę polityczną, udało się komunistycznym władzom Jugosławii uzyskać od „krajów kapitalistycznych” zgodę na wysokie wsparcie finansowe, a uzyskana pożyczka została wykorzystana na zakup nowoczesnego sprzętu wojskowego oraz ratowanie gospodarki wewnętrznej³. Zwrot w kierunku „kapitalistycznego” Zachodu doprowadził również do poprawy pozycji Federacji Jugosłowiańskiej na arenie międzynarodowej, a w szczególności polepszenia stosunków z sąsiadami – głównie z Grecją, Austrią i Włochami. W latach 1952–1954 doszło również do zbliżenia o podłożu militarnym Jugosławii z Grecją i Turcją, co w konsekwencji doprowadziło do obniżenia napięcia na linii Belgrad–NATO.

Pomimo wykluczenia Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (FLRJ) z Kominternu oraz zerwaniu stosunków z Belgradem przez Moskwę i jej satelitów, nie udało się J. Stalinowi złamać, z tym bardziej usunąć ze stanowiska jugosłowiańskiego przywódcy. Podjęcie przez FLRJ współpracy na polu gospodarczym oraz politycznym z USA i krajami zachodnioeuropejskimi pozwoliły J. Brozowi Ti-

¹ M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 68–69; M. Tanty, *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 273–274; S. Cvetković, *Represija komunističkogo režima u Srbiji i Jugoslaviji 1944–1953*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej*, M. Pavlović, A. Zaćmiński (red.), Bydgoszcz 2014, s. 91–93, 103.

² E. Ciomer, *Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód–Zachód*, Kraków 2008, s. 140; A. Giza, *Narodziny i rozpad Jugosławii*, Szczecin, s. 145–146.

³ A. Kastory, *Jugosławia w polityce Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego 1948–1956*, Kraków 2018, s. 39–41; Ж.Ж. Мирков, *Спољна политика Југославије 1948–1956 и питање „Балканског пакта“* (докторска дисертација), Београд, 2018, s. 128–129, <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2628/Doktorat.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 20.03.2021]

cie wyjść obronną ręką z tej arcytrudnej dla niego sytuacji. Jednakże jugosłowiański przywódca nie zamierzał w sposób jednoznaczny wiązać się trwale z którymkolwiek blokiem polityczno-militarnym. Uniezależnienie się od wpływów radzieckich oraz duża wstrzemięźliwość rządu w Belgradzie wobec dalszego zacieśniania współpracy z Zachodem dało Ticie możliwość wprowadzenia własnego modelu funkcjonowania państwa określanego mianem „titoizmu”.

W II połowie XX w. Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii, a od 1963 r. Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, pod względem wielkości obszaru plasowała się w Europie na dziewiątym miejscu⁴. Jugosławia w tym okresie była zaliczana do państw socjalistycznych o ustroju federacyjnym, jednakże z bardzo silną pozycją prezydenta. Josip Broz Tito skupił w swoich rękach najważniejsze funkcje państwowe i partyjne, gdyż aż do swojej śmierci w 1980 r. piastował stanowisko prezydenta SFRJ, Przewodniczącego Prezydium Federacji, a także naczelnego dowódcy sił zbrojnych. Należy mieć również na uwadze fakt, że polityk ten był także przewodniczącym najważniejszej siły politycznej, jaką był ówczesnie Związek Komunistów Jugosławii. Zajmowana pozycja w strukturach państwowych i partyjno-rządowych oraz niewątpliwie wysoki autorytet w dużej części społeczeństwa pozwalały mu na kreowanie własnej polityki zarówno na gruncie krajowym, jak i na arenie międzynarodowej.

Istotną rolę w systemie sprawowania władzy w SFRJ odgrywały siły zbrojne – Jugosłowiańska Armia Narodowa (JNA). Od początku swojego powstania, po zakończeniu II wojny światowej, opierała się na osobach wywodzących się z komunistycznych oddziałów partyzanckich. To ta część zahartowanych w boju z Niemcami i Włochami żołnierzy tworzyła trzon i podwaliny nowej socjalistycznej armii. Tak doświadczony polityk, jakim był Tito zdawał sobie doskonale sprawę z wagi posiadania w swoim ręku silnej i posłusznej mu armii, która pozwalała na uzyskanie przewagi na politycznymi przeciwnikami. Z tego względu belgradzkie elity rządowe przywiązywały dużą uwagę do ideologicznego wychowania kadry oficerskiej w tworzonych jugosłowiańskich siłach zbrojnych⁵. Należy

⁴ Po podpisaniu traktatów pokojowych w Paryżu 10 lutego 1947 r. pomiędzy zwycięskimi państwami koalicji antyhitlerowskiej a europejskimi sojusznikami III Rzeszy (Bułgarią, Finlandią, Rumunią, Węgrami i Włochami) Jugosławia powiększyła swoje tereny o blisko 7 tys. km², m.in. o część Istrii i Krainy Julijskiej. W skład Jugosławii włączono także takie miasta, jak: Fiume (Rijeka) i Zara (Zadar) z wyspami. Nie udało się do Jugosławii przyłączyć Triestu, gdyż na mocy postanowień traktatowych utworzono Wolne Terytorium Triestu pod opieką Rady Bezpieczeństwa ONZ. Rząd jugosłowiański uzyskał ponadto 125 mln dolarów odszkodowania, *Treaties and other International Agreements of the United States of America, 1776–1949*. Compiled under the direction of Charles I. Bevans, Vol. 4: 1946–1949, Department of State Publication, Washington D.C. 1970, s. 311–385.

⁵ D. Marijan, *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008, s. 420; M. Prelević, *Posleratni razvoj i društvenoklasni i politički karakter oružanih snaga SFRJ*, „Politička misao” 1982, Vol. 19, No 3. s. 276–299; Proces indoktrynacji JNA ideologią komunistyczną był mocno podkreślany w przekazywanych informacjach przez pracowników wojskowego wywiadu PRL działających w SFRJ. Por. Ar-

podkreślić, że w politycznych planach Belgradu, Jugosłowiańska Armia Narodowa miała być nie tylko gwarantem skutecznej obrony granic państwowych przed wrogami zewnętrznymi, ale przede wszystkim czynnikiem pozwalającym utrzymać komunistom ster sprawowania władzy⁶.

Po II wojnie światowej Półwysep Bałkański i zamieszkujące tam narody w dalszym ciągu przykuwały uwagę mocarstw światowych oraz dominujących państw europejskich. Geopolityczne położenie tego obszaru powodowało konieczność wypracowania mechanizmów politycznych i militarnych na wypadek ewentualnego konfliktu zarówno przez państwa Europy zachodniej, a po 1949 r. członków Paktu Północnoatlantyckiego, jak również krajów skupionych wokół Moskwy. W planach i założeniach operacyjno-wojskowych dowództw obu przeciwnych stron toczącej się zimnej wojny uwzględniano również prowadzenie działań i operacji militarnych na terenie SFRJ. Wynikało to z wojskowo-geograficznego położenia Jugosławii, która znajdowała się na planowanych kierunkach działań operacyjno-strategicznym, jak i operacyjno-taktycznym⁷. Przez obszar Federacji Jugosłowiańskiej prowadziły naturalne geograficzne przejścia do centralnej i wschodniej Europy (wschód–zachód) lub do basenu Morza Śródziemnego (północ–południe). Z terenów Jugosławii można był znaleźć korzystne pod względem militarnym połączenia na kierunkach: z Ukrainą i Morzem Czarnym (przez nizinę Dolnodunajską), z południową Francją (przez nizinę Padańską), z Bawarią (przez nizinę Panońską), z morzem Egejskim, z przejściem na kierunku Azji Mniejszej (dolinami rzek Morawa i Vardar przez dolinę Nišawy i przejściem sofijsko–maričkim) oraz z Półwyspem Apenińskim (przez Morze Adriatyckie i cieśninę Otranto)⁸. Ponadto z terenów ówczesnej Jugosławii istniała możliwość dotarcia i prowadzenia działań na centralnym obszarze Morza Śródziemnego, a nawet północnej Afryki.

Po 1945 r. pozycja Jugosławii na arenie międzynarodowej była wypadkową wielu czynników ściśle związanych z ówczą tworzącą się sytuacją geopolityczną na świecie. Do końca lat 40. ubiegłego wieku Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii była postrzegana jako silne ogniwo tworzącego się systemu państw komunistycznych skupionych wokół ZSRR i Józefa Stalina. Bliska współpraca

---

chiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) 2603/2638, *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławia i jej siły zbrojne*, Attachat Wojskowy przy Ambasadzie PRL w Belgradzie, Belgrad 1973, k. 52–53.

⁶ M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy...*, s. 366.

⁷ A. Krzak, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna Półwyspu Bałkańskiego jako teatru działań wojennych w XX wieku*, [w:] *Bałkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Bałkanach w XX i XXI wieku*, red. naukowa D. Gibas-Krzak, Toruń 2019, s. 43.

⁸ W ocenie ówczesnych ekspertów i dowódców wojskowych opracowujących założenia ewentualnego konfliktu zbrojnego, na południowoeuropejskim teatrze działań można było wyróżnić pięć głównych kierunków prowadzenia ewentualnych operacji zbrojnych, z których aż cztery bezpośrednio odnosiły się do obszaru byłej Jugosławii. A. Krzak, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna...*, s. 43–44.

obu komunistycznych przywódców zaowocowała nie tylko na polu politycznym, ale również militarno-obronnym. Jugosłowiańskie siły zbrojne otrzymały olbrzymie wsparcie od rządu radzieckiego w postaci sprzętu wojskowego, a jej struktury były tworzone w oparciu o liczną grupę doradców i instruktorów Armii Czerwonej. W tym okresie Republika Jugosławii była traktowana przez sowieckich dowódców i planistów jako istotny sojusznik, który był ważnym elementem obrony w przypadku agresji Zachodu na bałkańskie kraje „demokracji ludowej” z kierunku północno-zachodniego (Włochy i Austria) i adriatycko-dinarskiego⁹. Natomiast dowódcy państw Europy zachodniej widzieli możliwość wyprowadzenia z Jugosławii uderzenia strategicznego w kierunku Triestu i północno-wschodnich Włoch oraz poprzez Nizinę Padańską w stronę zachodniej części Austrii¹⁰.

Sytuacja geopolityczna w tej części Bałkanów diametralnie uległa zmianie w wyniku powstałego konfliktu na linii Józef Stalin–Josip Broz Tito. Duża aktywność polityczna jugosłowiańskiego przywódcy zmierzająca do utworzenia tzw. federacji bałkańskiej, nie spotkała się ze zrozumieniem, a tym bardziej poparciem Moskwy. Obawy związane z możliwością utraty wpływów na Półwyspie Bałkańskim spowodowały zdecydowaną kontrakcję polityczną i dyplomatyczną J. Stalina. Również próba militarnego zastraszenia Belgradu przez Moskwę i jej satelitów nie spowodowała złagodzenia antyradzieckiej postawy rządu jugosłowiańskiego. W odpowiedzi na koncentrację wojsk bułgarskich, węgierskich i radzieckich wzdłuż całej granicy z Federacją dowództwo armii jugosłowiańskiej zmobilizowało około 400 tys. żołnierzy gotowych bronić swojej ojczyzny przed następnym agresorem. W celu utrzymania tak dużej ilości wojska w pełnej gotowości bojowej rząd jugosłowiański przeznaczył na ten cel aż 22% produktu krajowego brutto¹¹. Pomimo napiętej sytuacji na granicy i licznych przypadków wzajemnych prowokacji i incydentów z obu stron nie doszło do militarnej konfrontacji pomiędzy zwaśnionymi państwami komunistycznymi.

Przeciwstawiając się planom J. Stalina oraz w związku realną groźbą wojny z ZSRR, J. Broz Tito wraz ze swoim rządem zdecydował się na nawiązanie bliższej współpracy z USA i państwami Europy zachodniej. Nowo powstała sytuacja była wprawdzie skomplikowana (napięte stosunki z Włochami w sprawie granic, czy chęć nawiązania stosunków z wrogiem ideologicznym) niemniej obie strony widziały w tym zbliżeniu bardzo ważne korzyści dla realizacji swoich celów. Na niwie

⁹ J. Feldmann, *La défense populaire généralisée en Yougoslavie*, „Revue Militaire Suisse” 1980, Nr 125, H. 6, s. 293.

¹⁰ *SFRJ, Regionalna Vojna Geografija II*, Beograd, 1987, s. 6–7; Ch. Brown, *Die militärische Bedeutung der Südflanke der NATO*, Schweizer Monatshefte: Zeitschrift für Politik, Wirtschaft, Kultur, Band 4, H. 10, Zurich 1962, s. 1062.

¹¹ R.C. Herrick, *The Yugoslav People's Army: Its Military and Political Mission*, Naval Postgraduate School, 1980, <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/19109/yugoslavpeoplesa00herr.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 5.07.2018], s. 20; A. Ross Johnson, *Total National Defense in Yugoslavia*, Santa Monica 1971, s. 1–2; M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy...*, s. 66.

politycznej Stany Zjednoczone i państwa zachodnioeuropejskie upatrywały w tym aliansie okazję do osłabienia ZSRR oraz możliwą drogę do dalszej dekompozycji bloku sowieckiego¹². Przywódca jugosłowiański dostrzegał w tej kooperacji okazję do obrony swojej niezależności i realizację własnej polityki niezależnej od Moskwy.

Zaprzestanie, a w efekcie zerwanie współpracy państw komunistycznych z Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii, doprowadziło również do geostrategicznej zmiany w tej części Europy. Powstała sytuacja w sposób niekorzystny odbiła się na położeniu sił zbrojnych ZSRR i jego bałkańskich satelitów. Wojska radzieckie, węgierskie i bułgarskie traciły bezpośredni dostęp do wybrzeży Adriatyku i swojego sojusznika – Albanii¹³. Równocześnie wojska bloku wschodniego nie mogły już uwzględnić w swoich planach swobodnego korzystania z jugosłowiańskich szlaków komunikacyjnych do prowadzenia ewentualnych działań na linii wschód–zachód, w tym tak ważnego kierunku panońsko-północno-adriatyckiego¹⁴.

Zaistniały konflikt pomiędzy dotychczasowymi sojusznikami ideologicznymi i politycznymi tj. ZSRR i FLRJ, był bardzo korzystny dla budującego swoje struktury i pozycję Paktu Północnoatlantyckiego. Amerykańscy i zachodnioeuropejscy sztabowcy zdawali sobie bowiem sprawę, że południowa flank NATO (od północnych Włoch do Francji) licząca około 3000 km, nie była wówczas w stanie skutecznie stawić czoła Armii Czerwonej i jej sojusznikom. Dowództwo Paktu obawiało się, że w przypadku ewentualnego ataku wojsk komunistycznych na bałkańskim teatrze wojny w kierunku Włoch, Grecji lub Turcji może dojść do poważnego zagrożenia funkcji obronnych całego południowego skrzydła NATO. Skutkiem tego typu działań byłoby odizolowanie, a być może i przejście kontroli nad Turcją i cieśninami czarnomorskimi, jak również oddzielenie śródziemnomorskiego systemu obrony od głównych sił skupionych w Europie zachodniej¹⁵. Z tego względu Jugosławia, która znajdowała się w ostrym konflikcie z obozem tzw. krajów demokracji ludowej, stała się istotnym elementem w polityce militarnej obu przeciwstawnych sił politycznych i wojskowych.

Dalsze dystansowanie się Jugosławii na początku lat 50. XX w. od bloku wschodniego, spowodowało podjęcie przez dyplomację zachodnioeuropejską

---

¹² S. Rajak, *No bargaining chips, no spheres of interest: the Yugoslav origins of Cold War non-alignment*, „Journal of Cold War Studies” 2014, 16 (1), s. 146–179; A. Kastory, *Jugosławia w polityce Stanów Zjednoczonych...*, s. 29.

¹³ W strategicznych planach ZSRR Ludowa Republika Albanii odgrywała bardzo istotną rolę. Jej położenie nad Adriatykiem pozwalało na zbliżenie do morskich granic NATO, otwierało możliwość operowania w środkowej części Morza Śródziemnego. Ponadto tereny Albanii można było wykorzystać jako bazy dla radzieckiej floty, w tym okrętów podwodnych, stanowisk rakietowych oraz lotnisk.

¹⁴ A. Krzak, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna...*, s. 30.

¹⁵ D. Chourchoulis, *The Southern of Flank NATO, 1951–1959. Military strategy or political stabilization?* Queen Mary University of London, 2010, s. 15; Ch. Brown, *Die militärische Bedeutung der Südflanke der NATO...*, s. 1057.

i NATO energicznej gry, której celem było wykorzystanie tego obszaru do wzmocnienia swojej pozycji na Półwyspie Bałkańskim. Działaniom tym sprzyjała postawa USA, a w zasadzie jej prezydenta Harry'ego S. Trumana, który w lutym 1951 r. wyraził zgodę na przyznanie komunistycznej Jugosławii pomocy gospodarczej i wojskowej¹⁶. W ciągu kilku lat od 1950 r. do 1957 r. USA i kraje Europy zachodniej przekazały FLRJ około 2,5 mld dolarów, z których duża część – około 745 mln dolarów – została przeznaczona do wzmocnienia potencjału obronnego tego państwa¹⁷. Już od 1951 r. do armii jugosłowiańskiej zaczęto systematycznie dostarczać sprzęt wojskowy w tym, m.in.: czołgi, działa samobieżne, samoloty odrzutowe, ciągniki i samochody pancerne, artylerię przeciwlotniczą oraz karabiny maszynowe¹⁸. Pojawienie się w jugosłowiańskich siłach zbrojnych dużej ilości amerykańskiego i zachodnioeuropejskiego sprzętu wojskowego w sposób znaczący podniosło potencjał militarny tego kraju. Dodatkowo należy wskazać, że możliwość uzyskania dostępu do zachodniej technologii militarnej zostało skrzętnie spożytkowane przez rodzimy przemysł tego południowego państwa słowiańskiego, który dzięki temu mógł rozwijać w przyszłości również własną produkcję zbrojeniową.

Bardzo istotnym krokiem ze strony USA i państw Europy zachodniej w stosunku do Jugosławii była próba zbliżenia tego komunistycznego kraju ze strukturami NATO. Wykorzystanie kryzysu na linii Belgrad–Moskwa pozwalało Zachodowi mieć nadzieję na włączenie Federacji w system wzmocnienia potencjału a co się z tym bezpośrednio wiąże, pozycji militarnej południowego skrzydła NATO na Bałkanach. Przystąpienie Grecji i Turcji do Paktu Północnoatlantyckiego sprzyjało podjęciu rozmów z Josipem Broz-em Titą zmierzających do utworzenia regionalnego sojuszu obronnego w tej części Europy przed ekspansywną polityką ZSRR. W toku prowadzonych, zresztą bardzo trudnych, rozmów dyplomatycznych przy udziale przedstawicieli najwyższych władz wojskowych Federacji Jugosłowiańskiej udało się Stanom Zjednoczonym oraz wspierającym je członkom NATO doprowadzić do zawarcia obronnego sojuszu wojskowego trzech kra-

¹⁶ W dniu 2.02.1951 r. Waszyngton zniósł embargo na dostawy broni do Jugosławii, a 14 listopada tego roku w Belgradzie doszło do podpisania umowy o pomocy wojskowej dla FLRJ, a USA Anglia i Francja zobowiązały się do udzielenia wsparcia Belgradowi. P. Żurek, *Sprawokowany sojusz. Współpraca Jugosławii z NATO (1948–1955)*, [w:] *Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, (red.) A. Głowacki i S.L. Szczesio, Łódź 2015, s. 33–35.

¹⁷ J. Baev, *US Intelligence Community Estimates on Yugoslavia (1948–1991)*, „National Security and the Future” 2000, Vol. 1, No. 1, s. 98.

¹⁸ Od daty podpisania porozumienia w 1951 r., Jugosławia otrzymała, m.in. 319 samolotów (w tym 43 naddźwiękowych), 1120 dział ppanc. i 715 dział samobieżnych, około tysiąca dział przeciwlotniczych, pięć tysięcy bazook, 918 czołgów, 2555 wozów bojowych, 15 074 pojazdy transportowe, 2500 karabinów przeciwlotniczych, 34 000 pistoletów maszynowych. A. Kstory, *Jugosławia w polityce Stanów Zjednoczonych...*, s. 113; *Srbija je bila deo NATO PAKTA! Evo kako nas je i kada Tito uveo u savez koji danas većina prezire*, <https://www.espreso.rs/vesti/drustvo/184999/i-srbija-je-bila-deo-nato-pakta-evo-kako-nas-je-i-kada-tito-uveo-u-savez-koji-danas-vecina-prezire> [dostęp: 12.02.2021].

jów bałkańskich. W dniu 28 lutego 1953 r. w Ankarze doszło do podpisania *Traktatu o przyjaźni i współpracy* pomiędzy Królestwem Grecji, Republiką Turcji i Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii. W wyniku dalszych rozmów trójstronnych, które odbywały się pod patronatem Waszyngtonu, 9 sierpnia 1954 r. podpisano w Bledzie sojusz wojskowy będący uzupełnieniem do Traktatu ankarckiego¹⁹.

Traktat został zawarty na okres 20 lat z możliwością jego corocznego przedłużenia na następne lata. Każda ze stron zawartego porozumienia zobowiązywała się do wzajemnej pomocy w przypadku ataku na któregokolwiek z członków tego wojskowego przymierza. W ramach wzajemnej współpracy została powołana do życia Stała Rada, składająca się z ministrów spraw zagranicznych, przedstawicieli rządów oraz oficerów sztabów sił zbrojnych Grecji, Turcji i Jugosławii. Rada i jej członkowie byli zobligowani do prowadzenia ścisłej współpracy, szczególnie w sytuacji pojawienia się zagrożenia zewnętrznego dla któregokolwiek z sygnatariuszy Paktu Bałkańskiego. Jednakże w artykule X Traktatu zastrzeżono, że nie może on wpłynąć na prawa i obowiązki Grecji i Turcji z racji uczestnictwa tych krajów w strukturach Paktu Północnoatlantyckiego²⁰.

Z geostrategicznego punktu widzenia natowscy sztabowcy i planiści widzieli możliwość wykorzystania armii jugosłowiańskiej jako dodatkowego elementu obrony południowego skrzydła NATO, szczególnie na dwóch ważnych strategicznie kierunkach. Pierwszy z nich obejmował obszary i szlaki komunikacyjne biegnące od południa Europy w stronę środkowej i zachodniej części Starego Kontynentu, tj. od portu w Salonikach, przez Skopje (Macedonia), aż do Belgradu. W zakładanych prognozowaniach armia jugosłowiańska miała zatrzymać potencjalne uderzenia wojsk bułgarskich i rumuńskich, które miały być wspierane od zachodu przez siły zbrojne Albanii. Drugim obszarem czynnego zaangażowania wojsk jugosłowiańskich miała być obrona przed potencjalnym uderzeniem wojsk ZSRR i Węgier w stronę Bramy Lublańskiej i tzw. Żelaznych Wrót. Obszar ten miał istotne znaczenie strategiczne, gdyż blokował przeciwnikowi przeprowadzenie ataku w kierunku zachodnim na linii Triest–Wenecja wraz z Niziną Padańską²¹.

Podjęta przez władze jugosłowiańskie współpraca wojskowo-polityczna z dwoma bałkańskimi członkami NATO była z pewnością korzystna dla Josipa Broza Tity, który w ten sposób obronił swoją pozycję przed podporządkowaniem się dyktatowi ZSRR i jego sojuszników. Zbliżenie z krajami kapitalistycznymi pozwoliło mu również na rozprawienie się z politycznymi przeciwnikami, wprowa-

¹⁹ W trwających rozmowach udało się państwom zachodnioeuropejskim doprowadzić do wycofania przez J. Tito poparcia dla komunistów greckich oraz ustabilizować toczący się spór włosko-jugosłowiański o Triest. Ж.Ж. Мирков, *Спољна политика Југославије 1948–1956...*, s. 160–179; P. Żurek, *Sprovokowany sojusz...*, s. 36–38.

²⁰ Treaty of Alliance, Political Cooperation, and Mutual Assistance Between the Turkish Republic, the Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia (Balkan Pact), August 9, 1954, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eu002.asp [dostęp: 22.05.2018]; М.С. Вучићевић, *Да ли је Балкански пакт био неопходан?*, Војно дело, лето 2014, s. 400–401.

²¹ A. Krzak, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna...*, s. 39.

dzenie wielomilionowego zastrzyku finansowego do gospodarki oraz wzmocnienie potencjału obronnego własnych sił zbrojnych. Stany Zjednoczone i Europa zachodnia pod względem politycznym zyskiwała ważnego sojusznika na Bałkanach, który podważał ideę jedności państw komunistycznych, a także osłabiał pozycję ZSRR na Półwyspie Bałkańskim. Pod względem militarnym zaangażowanie sił jugosłowiańskich w sojuszu z Grecją i Turcją przyczyniało się do rzeczywistego, lecz krótkotrwałego wpływu, na wzmocnienie pozycji i linii obrony południowego skrzydła Paktu Północnoatlantyckiego. Zbliżenie polityczno-wojskowe Federacji Jugosłowiańskiej z Grecją i Turcją – a poniekąd z NATO – doprowadziło również do znaczących zmian na mapie geostrategicznej w tej części Bałkanów. Długa linia graniczna z Bułgarią i Węgrami oraz warunki ukształtowania terenu²² były istotnymi czynnikami dla sztabowców i ekspertów wojskowych bloku komunistycznego, i musieli się oni liczyć z tymi czynnikami przy planowaniu działań operacyjnych wymierzonych przeciwko NATO.

Odwilż w stosunkach radziecko-jugosłowiańskich po śmierci Józefa Stalina niewątpliwie wpłynęła na kierunek dalszej polityki prowadzonej przez Josipa Broza Titę. Jednakże przywódca jugosłowiański aż do połowy lat 50 ub. wieku podtrzymywał regularne kontakty z prozachodnimi partnerami bałkańskimi i dowództwem NATO. Nawiązanie bliższej współpracy z ZSRR pod koniec 1955 r., a w późniejszym okresie z pozostałymi państwami komunistycznymi, pozwoliło Josipowi Broz Ticie na kontynuację własnej i niezależnej drogi politycznej. Z tego względu Belgrad był coraz mniej zainteresowany zacieśnianiem współpracy z Grecją i Turcją w ramach Paktu Bałkańskiego, a tym samym bliższą kooperacją z NATO²³. Odnowienie dobrych stosunków z blokiem wschodnim spowodowało, że pomoc amerykańska stopniowo malała i została zakończona w 1958 r., a Tito i jego otoczenie skupiło się na polityce nieangażowania się po którejkolwiek ze stron zwalczających się bloków polityczno-militarnych.

Zmiana strategii działań Belgradu miała bezpośredni wpływ na sytuację polityczną i militarną tej części Europy i Półwyspu Bałkańskiego. Federacja Jugosłowiańska nie była postrzegana już jako sojusznik Zachodu będący ważnym elementem systemu defensywy NATO, ale jako ponowne zagrożenie dla jej południowego obszaru obronnego.

²² Jugosławia należała do obszarów wyżynno-górskich (w północno-zachodniej części kraju znajdowały się pasma górskie: Karawanki i Alpy Julijskie, na południowym wschodzie leżały Góry Dynarskie i Wschodnioserbskie, a na południu – Góry Macedońskie), które stanowiły $\frac{2}{3}$ kraju. Tereny nizinne występowały wzdłuż wąskiego pasa wybrzeża Morza Adriatyckiego, a także na północy kraju w dolinach rzek oraz ich dopływów i zajmowały około $\frac{1}{3}$ powierzchni kraju. *Yugoslavia. Republics and Province*, Belgrad 1979, s. 6–7. *Geografia powszechna. Europa (bez ZSRR)*, t. 3, red. A. Wrzosek, Warszawa 1965, s. 143.

²³ Sposób postępowania jugosłowiańskiego przywódcy trafnie zdiagnozowała amerykańska Centralna Agencja Wywiadowcza (CIA), która sygnalizowała, że Tito jest nieszczerzy w stosunkach z USA i NATO, a zbliżenie z zachodem to tylko gra, która pozwalała mu realizować własną politykę. J. Baev, *US Intelligence Community Estimates on Yugoslavia...*, s. 98–99.

Ograniczenie kontaktów polityczno-wojskowych z USA i państwami Europy zachodniej oraz systematyczne pogłębianie współpracy z ZSRR i krajami bloku wschodniego miało również swoje przełożenie na politykę militarno-obronną Federacji Jugosłowiańskiej. Dostosowując się do nowej sytuacji geopolitycznej, jak również w odpowiedzi na pojawienie się nowych metod prowadzenia działań zbrojnych, dowództwo jugosłowiańskich sił zbrojnych zdecydowało o podjęciu czynności zmierzających do reorganizacji armii. Proces ten rozpoczęty pod koniec lat 50. XX w., był następnie systematycznie modyfikowany i trwał praktycznie aż do rozpadu SFRJ.

Do pierwszej reorganizacji armii jugosłowiańskiej doszło w 1959 r. w oparciu o założenia przyjęte rok wcześniej w dokumencie rządowym – „Strategia wojny narodowej”²⁴. W ramach planowanych zmian, które były realizowane pod kryptonimem „DRVAR”, dokonano znacznych zmian zarówno w rozmieszczeniu stacjonujących jednostek wojskowych, jak i zmodyfikowano system dowodzenia i kierowania obronnego. W trakcie przeprowadzanych zmian Sztab Generalny JNA musiał brać pod uwagę znaczne obniżenie dochodów, jakie przeznaczano na potrzeby sił zbrojnych. Na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego wieku wydatki na obronność spadły z 22% do prawie 6% dochodu narodowego²⁵. Podstawą wprowadzenia nowej dyslokacji jednostek wojskowych i zmiany w systemie tworzenia ogniw kierowania walką było przeświadczenie sztabowców jugosłowiańskich o zażegnaniu zagrożenia ze strony ZSRR i wojsk Układu Warszawskiego. Dodatkowym czynnikiem wzmacniającym to przeświadczenie był fakt podpisania przez Belgrad szeregu umów międzynarodowych z ZSRR, które obejmowały również pożyczkę na dostawy sprzętu wojskowego produkcji radzieckiej²⁶. Sztabowcy jugosłowiańscy większe niebezpieczeństwo widzieli ze strony NATO, dlatego podjęli decyzję, aby część jednostek wojskowych stacjonujących w północno-wschodniej części kraju (na północ od rzek: Drawy, Sawy i Dunaju) rozwiązać a część skierować na obszary graniczące z zachodnimi krajami europejskimi, będącymi członkami NATO²⁷. Rozlokowane w tej części kraju jednostki wojskowe dysponowały lepszym jakościowo wyposażeniem i charakteryzowały się wyższym stopniem mobilności i gotowości bojowej w porównaniu z pozostałymi

²⁴ Bojan B. Dimitrijević, *Jedinice Garnizona Valjevo 1945–2005*, UDK = 355.71(497.11 Vaqevo)"1945/2005" <https://pdfslide.tips/documents/bojan-dimitrijevic-jedinice-garnizona-valjevo-1945-2005.html> [dostęp: 21.02.20121], s. 75; И. Лакович, *Переориентация югославской военной политики. (1956–1961 гг.)*, „Славянский мир в третьем тысячелетии” 2016, Т. 11, s. 216.

²⁵ A. Bebler, *Razvitek jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, Vol. 22, No. 4, s. 124; M.J. Zacharias, *Komunizam, federacija, nacionalizmy...*, s. 66.

²⁶ A. Mania, *Departament of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny 1939–1989*, Kraków 2018, s. 209, 212.

²⁷ B. Torkar, *The Doctrine of Total People's Defence – what Yugoslav armed forces learned from their past*, „Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat / Estonian Yearbook of Military History” 2017, nr 7, s. 192.

wojskami stacjonującymi w centralnej i wschodniej części Jugosławii. Należy zaznaczyć, że Sztab Generalny JNA wprowadzając w życie plan o kryp. „DRVAR”, uwzględnił w założeniach działania armii także w przypadku użycia przez przeciwnika broni atomowej²⁸.

Kolejną modyfikację założeń strategicznych i działań taktycznych wojsk jugosłowiańskich, realizowanych w ramach planu pod krypt. „DRVAR II”, przeprowadzono na przełomie lat 1963–1965. W tym okresie można było zaobserwować szybki rozwój JNA zarówno pod kątem modernizacji i unowocześnienia sprzętu wojskowego, jak i zwiększenia jego stanu posiadania. Dzięki zawarciu porozumienia w dniu 4 sierpnia 1961 r. z ZSRR w sprawie pożyczki na zakup broni i sprzętu wojskowego armia jugosłowiańska w znaczny sposób wzmocniła swoje siły pancerne i lotnicze²⁹. Podjęte działania w ramach obu planów miały za zadanie doprowadzić do poprawy struktury działania systemu dowodzenia, bardziej skutecznego i efektywnego wykorzystania jednostek pancernych i zmechanizowanych oraz osiągnięcia lepszego współdziałania na polu walki sił lądowych z lotnictwem. Wprowadzenie w życie obu projektów przyczyniło się do znaczących zmian w strukturze i funkcjonowaniu samej armii i jej zaplecza logistycznego, ale także uwidoczniło się w tych sektorach przemysłowych, których produkcja była ukierunkowana na rzecz jugosłowiańskich sił zbrojnych³⁰.

Reorientacja polityki międzynarodowej Tity oraz zbliżenie na niwie gospodarczej i militarnej z Moskwą oraz jej satelitami powodowały zmianę nastawienia USA i krajów Europy zachodniej do Jugosławii. Intensywna reorganizacja armii jugosłowiańskiej poprzez wzmacnianie jej rzeczywistego potencjału militarnego, w kontekście powrotu do idei większego zagrożenia Federacji ze strony Stanów Zjednoczonych i jej sojuszników, budziły duży niepokój dowództwa NATO. W tym okresie jugosłowiański kontrwywiad wojskowy – Kontraobaveštajna služba (KOS) – wielokrotnie informował władze komunistyczne w Belgradzie o wzmożonej działalności zachodnich i amerykańskich służb wywiadowczych, szczególnie na tych obszarach, które były brane pod uwagę jako potencjalne kierunki agresji na SFRJ ze strony sił zbrojnych Paktu Północnoatlantyckiego³¹. Informacje pozyskiwane od służb specjalnych przyczyniały się do pogłębiania nieufności Belgradu do krajów Europy Zachodniej oraz utwierdzenia

²⁸ Т. Милошевић, *Између Истока и Запада: снабдевање ЈНА наоружањем и војном опремом 1965–1969*, „Војноисторијски гласник” 2019, nr 2, s. 210; И Лакович, *Переориентација југославској војној...*, s. 216.

²⁹ *Novi početak, stari saveznik (1961–1980)*, <http://www.srpskioklop.paluba.info/jna/1961-1987.htm> [dostęp: 11.04.2021]

³⁰ Starano się wzmocnić i lepiej wykorzystać potencjał przemysłowo-badawczy oraz nawiązano bliższą współpracę z ZSRR. S. Kovačev, Z. Matijašević, J. Petrović, *Vojnoindustrijski kompleks SFRJ, „Polemos” 2006*, Vol. 9, nr 17, s. 136.

³¹ B. B. Dimitrijević, *Kontraobaveštajna služba JNA na području Hrvatske 1944–1968. Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza. Hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu društvenog razvoja dve Jugoslavije 1918–1991*, urednici: B. Dimitrijević, M. Jareb, Beograd 2018, s. 157–159.

jugosłowiańskich elit rządzących o realnym zagrożeniu dla bezpieczeństwa państwa płynącym z terenów Europy zachodniej.

Kolejne etapy rozbudowy i dostosowania jugosłowiańskich sił zbrojnych do wymogów współczesnego pola walki, zgodnie z przyjętymi założeniami strategii obronnej, były kontynuowane nieprzerwanie aż do 1968 r. W ramach założeń planów o kryptonimach „SNAGA” i „SNAGA II” skupiono się na stopniowym zredefiniowaniu metod i sposobów użycia poszczególnych formacji wojskowych w związku z rozszerzeniem się możliwości stosowania przez nieprzyjaciela nowych metod prowadzenia działań operacyjnych, np. wykorzystując na dużą skalę współdziałanie wojsk desantowych połączonych z tzw. działaniami specjalnymi³².

Prowadzone przez Sztab Generalny JNA zmiany w latach 1959–1968, w zakresie wzmocnienia potencjału obronnego oraz jak najlepszego dostosowania posiadanych sił i środków do skutecznej obrony przed zewnętrznym agresorem, spowodowały, że armia SFRJ stała się liczącą siłą militarną w tej części Europy. Zbliżenie polityczno-wojskowe z ZSRR, jakie dokonało się na przełomie lat 50. i 60. XX w. potwierdzało fakt, że w kręgach establishmentu partyjno-wojskowego Federacji to właśnie NATO było postrzegane jako główne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa.

W latach 70. i 80. XX w. w dalszym ciągu wzrastała skala napięcia zimnowojennego między USA i ich zachodnioeuropejskimi sojusznikami a blokiem państw „demokracji ludowej” skupionych wokół ZSRR. W tej walce o uzyskanie przewagi nad przeciwnikiem oba wrogie sojusze polityczno-militarne uwzględniały w swoich planach militarnych rolę i znaczenie położenia strategicznego SFRJ oraz prowadzoną przez rząd belgradzki międzynarodową działalność. Jednakże pozycja, którą uzyskał Josip Broz Tito na arenie międzynarodowej nie przekładała się na efekty prowadzonej przez niego polityki wewnętrznej. W tym okresie w Jugosławii coraz częściej dochodziło do sytuacji wskazujących na niewydolność systemu ekonomicznego i finansowego państwa³³ opartego na własnej interpretacji zasad komunistycznych dostosowanych do lokalnych potrzeb i możliwości kraju. Pojawiające się trudności gospodarcze połączone z kryzysem ogólnoświatowym kryzysem energetycznym sprzyjały powiększaniu się animozji pomiędzy narodami Federacji, szczególnie na polu politycznym, narodowościowym i religijnym. Coraz wyraźniej było widać wzrost nastrojów nacjonalistycznych w części republik jugosłowiańskich, które owocowały wystąpieniami i demonstracjami przeciwko rządowi komunistycznemu w Belgradzie³⁴. Próby wzmocnienia pozycji Tity

³² A. Krzak, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna...*, s. 32.

³³ A. Biggs, P. Clavin, *Europa dwóch stuleci 1789–1989*, Wrocław 2000, s. 380; N. Stambolija, *Stosunki jugosłowiańsko polskie w 1987 r.*, [w:] *W kręgu dyplomacji i polityki. W 100-lecie nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Jugosławią*, pod red. Bojana Dimitrijevicja, Pawła Wawrzyszuka, Bydgoszcz 2020, s. 144.

³⁴ H. Ognik, *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii*, [w:] *Kraje socjalistyczne po drugiej wojnie światowej 1944–1974*, pod red. J. Ciepiewskiego, Warszawa 1977, s. 467–468; M. Tanty, *Bałkany w XX w. ...*, s. 467–468.

i władz partyjno-rządowych w połowie lat 70. ub. wieku nie przyniosły spodziewanych efektów, lecz odwlekły tylko w czasie postępujący proces dekompozycji SFRJ.

Poziom napięcia na arenie międzynarodowej w ostatnim trzdziestoleciu XX w. nie pozostawał bez wpływu na postępowanie rządu jugosłowiańskiego również w aspekcie militarno-obronnym. Geostrategiczne położenie oraz konsekwentnie realizowana polityka nieangażowania militarne i oscylowania Federacji Jugosłowiańskiej pomiędzy oboma blokami wojskowymi, miała duży wpływ na formowanie własnej doktryny i strategii obrony kraju. Tak rozumiany punkt widzenia panujący w elitach partyjno-rządowych Belgradu uległ diametralnej zmianie po wkroczeniu 20 sierpnia 1968 r. wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji. Skala użycia wojsk ZSRR i jego sojuszników w celu stłumieniu zbuntowanego rządu i społeczeństwa Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej, a przede wszystkim skuteczność przeprowadzenia tej operacji, uświadomiła rządowi i społeczeństwu istnienie realnego zagrożenia dla suwerenności SFRJ – również ze strony Moskwy. Ostra krytyka Belgradu skierowana na działania radzieckich wojsk w Czechosłowacji była połączona z działaniami dyplomatycznymi na arenie międzynarodowej. W październiku i listopadzie 1968 r. przedstawiciele polityki i sił zbrojnych Federacji Jugosłowiańskiej prowadzili oficjalne i nieoficjalne rozmowy w tej sprawie ze Stanami Zjednoczonymi, przywódcami Europy zachodniej i przedstawicielami Paktu Północnoatlantyckiego³⁵. W trakcie spotkań strona jugosłowiańska sondowała możliwość uzyskania wsparcia politycznego i militarnego w przypadku agresji wojsk Układu Warszawskiego na teren Federacji Jugosłowiańskiej. Jednakże pod koniec 1968 r. Tito zaczął stopniowo wycofywać się z ostrej antyradzieckiej retoryki oraz nie poparł propozycji NATO stworzenia tzw. szarych stref, które miały być wsparciem dla państw zagrożonych potencjalną agresją ze strony Moskwy, tj. Jugosławii, Finlandii, Austrii i Rumunii³⁶. Rozmowy z USA i NATO na temat zacieśnienia stanowiska i podjęcia dalszych działań politycznych i militarnych wobec działań ZSRR w tej części Europy zostały praktycznie zakończzone na przełomie 1968/1969 r. Pomimo nowego potencjalnego zagrożenia dla Federacji, J. Broz Tito nie zdecydował się na bliższą współpracę polityczną i militarną z NATO, w dalszym ciągu hołdując zasadzie nieangażowania się w istniejący konflikt na linii Wschód–Zachód.

Wydarzenia z roku 1968 w Czechosłowacji miały swoje bezpośrednie konsekwencje dla polityki i strategii obronnej SFRJ. Już we wrześniu tego roku powołano do życia zespół ekspertów planowania obronnego, którym kierowali ówczesny minister obrony gen. Nikola Ljubič oraz szef Sztabu Generalnego – gen. Miloš Šumonja³⁷. Przeprowadzone prace koncepcyjno-strategiczne zespołu zaowoco-

³⁵ D. Bogetić, *Jugoslavija i događaji u Čehoslovačkoj 1968. Balansiranje između istoka i zapada*, [w:] *Polska i Jugostawia w stosunkach...*, s. 68–72.

³⁶ J. Pirjevec, *Tito*, Warszawa 2018, s. 612–613; D. Bogetić, *Jugoslavija i događaji...*, s. 73.

³⁷ R.C. Herrick, *The Yugoslav People's Army...*, s. 30.

wały określeniem głównych tez i wniosków związanych z diagnozą sytuacji geopolitycznej Federacji oraz istniejących zagrożeń państwa, a mianowicie:

- terytorium SFRJ może stać się obszarem prowadzenia działań wojennych w przypadku dojścia do konfliktu zbrojnego pomiędzy dwoma rywalizującymi blokami polityczno-militarnymi (NATO-UW),
- przy posiadanym potencjale militarno-obronnym siły zbrojne Federacji Jugosłowiańskiej nie byłyby w stanie samodzielnie przeciwstawić się agresji ze strony Paktu Północnoatlantyckiego lub Układu Warszawskiego,
- nowy system obrony Federacji powinien mieć charakter stricte obronny - nie przewidywał działań związanych z agresją na inne państwo³⁸.

Ważnym aspektem formowania nowej strategii obronnej państwa, oprócz posiadanego potencjału militarnego i możliwości gospodarczo-ekonomicznych, było wykorzystanie doświadczenia historycznego z okresu II wojny światowej oraz naturalnych warunków geograficznych. Biorąc pod uwagę potencjał wojskowy obu systemów militarnych, zdecydowano się na zmianę dotychczasowej definicji obrony państwa. Od tej pory do systemu obrony kraju została włączona duża część lokalnego społeczeństwa w ramach nowej formacji terytorialnej, działającej w każdej z republik Federacji. Nowa doktryna została zatwierdzona w trybie nadzwyczajnym przez Zgromadzenie Narodowe już 11 lutego 1969 r., a władze wojskowe prawie natychmiast przystąpiły do wprowadzania jej w życie³⁹.

Nowo wypracowana strategia obrony narodowej Jugosławii, intensywnie wdrażana od początku lat 70. XX w., była realizowana w oparciu o dwa komponenty – siły zbrojne SFRJ, tj. Jugosłowiańską Armię Narodową (JNA) oraz nową formację – Obronę Terytorialną (OT). Rola i zadania Jugosłowiańskiej Armii Narodowej na okres prowadzenia działań wojennych były dostosowane do posiadanych możliwości obronnych przy wykorzystaniu takich czynników, jak: postawa ludności (nastawienie ideologiczne i patriotyzm lokalny) i jej zaangażowanie w obronę oraz wykorzystanie warunków i położenia geograficznego obszaru ewentualnych działań wojennych. Planiści jugosłowiańscy brali pod uwagę możliwość zastosowania przez przeciwnika na dużą skalę jednostek pancernych i zmechanizowanych wspartych silniejszym lotnictwem i bronią rakietową oraz dużym wykorzystaniem jednostek powietrzno-desantowych. Powyższe czynniki powodowały, że w pierwszym etapie prowadzonych walk głównym celem sił jugosłowiańskich miało być stawianie oporu przez pierwsze trzy doby, a następnie wycofanie się – w skoordynowany sposób – w głąb własnego terytorium⁴⁰. Zastosowanie tego typu taktyki miało pozwolić na zmobilizowanie jednostek Obrony Terytorialnej oraz organizację społeczeństwa w ramach powszechnej obrony cywilnej. W kolejnej fazie działań obronnych regularne jednostki armii

³⁸ I. Paparella, *A Question Mark for NATO and the Warsaw Pact*, [w:] *The Warsaw Pact and the Balkans*, edit. J. Eyal, 1989, s. 204–205; J. Pirjevec, *Tito...*, s. 614–615.

³⁹ M. Prelević, *Posleratni razvoj i društveno-klasni...*, s. 284–285.

⁴⁰ R.C. Herrick, *The Yugoslav People's Army: Its Military...*, s. 30–31.

jugosłowiańskiej miały prowadzić samodzielne operacje nękające przeciwnika lub w porozumieniu z lokalnymi oddziałami OT wspólne akcje militarne.

Drugim komponentem wykorzystanym w planach strategicznej obrony Jugosławii była utworzona w na początku lutego 1969 r. tzw. Obrona Terytorialna. Idea utworzenia tego typu formacji militarnej wydawała się analitykom wojskowym JNA szczególnie trafna szczególnie w kontekście przewagi militarnej potencjalnego agresora, tj. NATO lub Układu Warszawskiego. Odwołując się do doświadczeń wojny partyzanckiej z okresu II wojny światowej, kierownictwo partyjne i dowództwo wojskowe SFRJ widziało w zorganizowaniu masowego oporu społeczeństwa szansę na skuteczną obronę własnej niezależności. Nowa struktura, jaką była Obrona Terytorialna, miała charakter wojskowo-paramilitarny, opierała się na lokalnych grupach społecznych oraz organizacjach samorządowych współdziałających ze strukturami Obrony Cywilnej. Do służby w oddziałach OT byli zobowiązani oficerowie, podoficerowie i szeregowi rezerwy, którzy odbyli przeszkolenie wojskowe i nie otrzymali przydziału mobilizacyjnego do jednostek bojowych JNA⁴¹. Wydzielone związki taktyczne Obrony Terytorialnej, tzw. oddziały partyzanckie, były przygotowywane do prowadzenia samodzielnych działań wojskowych przeciwko nieprzyjacielowi lub też mogły być wykorzystywane do pomocy w ramach prowadzonych i kierowanych operacji przez armię jugosłowiańską. Przewidywano również, że formacje OT mogły organizować różnorodne formy oporu, w tym prowadzić akcje dywersyjne, sabotażowe oraz propagandowe. Część oddziałów wchodzących w skład OT, tzw. jednostki stacjonarne, miały się skupić w swoich działaniach na ochronie miejscowej ludności, zakładów pracy oraz ratowaniu życia osób krzywdzonych przez okupanta⁴².

W oparciu o przeprowadzone analizy oficerowie Sztabu Generalnego JNA zakładali możliwość przeprowadzenia ataku na Jugosławię zarówno przez wojska NATO jak również Układu Warszawskiego. W przypadku agresji wojsk Północnoatlantyckiego, dowództwo JNA spodziewało się, że przeciwnik będzie prowadził działania na trzech kierunkach strategicznych, tj:

- **północno-zachodnim** – uderzenie miało nastąpić z północnowłoskiej niziny i Austrii oraz z północnego Adriatyku w kierunku Belgradu i Sarajewa,
- **południowo-wschodnim** – główny kierunek ataku przeciwnika był przewidywany z południowego wschodu, z egejskiego obszaru geograficznego przez południowowschodnie i częściowo północnowschodnie jugosłowiańskie

⁴¹ B. Dziewiałowski-Gintowt, *Sily Obrony Terytorialnej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – obywatelski wymiar systemu bezpieczeństwa państwa czy rozsądek Federacji?*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 2, s. 234; J. Pirjevec, *Tito...*, s. 614–615; AIPN, 2603/2638, *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii...*, k. 160–62.

⁴² Eksperti wojskowi pod koniec ubiegłego wieku szacowali, że w przypadku agresji na Jugosławię w ramach OT można byłoby wykorzystać do walki 1–3 mln osób. D. Gregorczyk, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka państwa jugosłowiańskiego pod koniec lat 80. XX w.* [w:] *Balkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Bałkanach w XX i XXI wieku*, red. naukowa D. Gibas-Krzak, Toruń 2019, s. 109.

szlaki komunikacyjne. Na tym kierunku przewidywano atak NATO, który byłby wyprowadzony przez cieśninę Otranto i Albanie w kierunku południowo-wschodnich obszarów Jugosławii do granicy z Bułgarią⁴³,

- **adriatycko-dinarskim** – ten kierunek strategiczny nie stanowił jednolitego sektora pod kątem geograficznym i operacyjnym a swoim zasięgiem obejmował obszar od wybrzeża Adriatyku aż do północno-wschodniej części obszaru Jugosławii⁴⁴.

Natomiast w sytuacji ewentualnego ataku wojsk Układu Warszawskiego na Federację Jugosłowiańską scenariusz obrony strategicznej państwa, który funkcjonował pod kryptonimem „RUDO”, przewidywał trzy kierunki przeprowadzenia operacji wojskowej – przede wszystkim z terytorium Węgier (brano pod uwagę uderzenie przez Austrię), Rumunii i Bułgarii. Dlatego też możliwe zagrożenie było definiowane przez analityków jugosłowiańskiego Sztabu Generalnego na następujących kierunkach strategicznych:

- **panońsko-północnoadriatyckim** – scenariusz obrony zakładał rozpoczęcie działań zaczepnych przeciwko Federacji z zachodniej części Niziny Panońskiej, który następnie byłby kontynuowany w kierunku północnego Adriatyku (ze względu na nizinny charakter terenu eksperci wojskowi przewidywali wykorzystanie przez wojska Układu Warszawskiego dużej ilości jednostek pancerno-zmechanizowanych,
- **panońsko-środkoadriatyckim** – na tym kierunku spodziewano się uderzenia wojsk Układu Warszawskiego, które mogłyby zostać wyprowadzone z obszaru środkowej i wschodniej części Niziny Panońskiej. Główna siła uderzeniowa armii przeciwnika byłaby skierowana na obszary Wojewodiny, następnie Bośni i Hercegowiny, a ostatecznym celem miało być dotarcie do granicy z Albanie i do akwenu Morza Adriatyckiego.
- **centralno-bałkańskim (bałkańsko-południowoadriatycki)** – w tym przypadku kierunek uderzenia strategicznego wojsk Układu Warszawskiego miał zostać przeprowadzony z terytorium Rumunii i Bułgarii i zakładano, że swoimi działaniami miał objąć centralną i południowo-wschodnią część Jugosławii⁴⁵.

Wprowadzenie nowej doktryny obronnej wymusiło konieczność przeprowadzenia zmian w dotychczasowej dyslokacji wojsk JNA, przy jednoczesnej reorganizacji struktur jednostek i systemu dowodzenia. Dostosowując się do wprowadzonej strategii, obszar Federacji Jugosłowiańskiej został podzielony na sześć okręgów armijnych, a ponadto w Czarnogórze utworzono niezależny Obszar Wojskowy (później tzw. Korpus Titogradzki⁴⁶), a na granicy morskiej powstał Po-

⁴³ SFRJ *Regionalna Vojna Geografija...*, s. 3.

⁴⁴ Ibidem, s. 3–4.

⁴⁵ D.A. Frazee, *The Yugoslav All-People's Defense System: A Pessimistic Appraisal*, Nava Postgraduate School, Monterey, California June 1981, <https://core.ac.uk/download/pdf/36713948.pdf> [dostęp: 14.07.2021], s. 23; SFRJ *Regionalna Vojna Geografija...*, s. 5–7.

⁴⁶ D. Marijan, *Rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ: Vrhovna Razina*, „Časopis za suvremenu povijest” 2009, Vol. 41, No 3, s. 29.

morski Okręg Wojskowy (Obwód Wojennomorski)⁴⁷. W związku możliwością ataku ze strony ZSRR i jego sojuszników na wschodniej i południowej granicy państwa rozmieszczono trzy armie: w Serbii i Wojwodinie (1 armia), w południowej Serbii i Kosowie (2 armia) oraz w Macedonii (3 armia). Granicy północno-zachodniej strzegły wojska stacjonujące w Chorwacji (5 armia), w Bośni i Hercegowinie (7 armia) i w Słowenii (9 armia) natomiast centrum państwa miała bronić 7 armia stacjonująca na terenie Bośni i Hercegowiny. Siły Powietrzne i Obrony Przeciwlotniczej Jugosłowiańskiej Armii Narodowej zostały zreorganizowane już w połowie lat 60. XX w. i były systematycznie dostosowywane do współdziałania z nowymi strukturami armijnymi wojsk lądowych⁴⁸.

Koncepcja powszechnej obrony państwa była z pewnością realistyczna do przeprowadzenia, chociaż nie uwzględniała takich czynników, jak np. coraz silniejsze w społeczeństwie Federacji nastroje nacjonalistyczne i separatystyczne czy istniejące animozje o podłożu politycznym, społecznym, gospodarczym i religijnym. Wprowadzając zapisy nowych założeń obronnych, stworzono sytuację, która skutkowałą osłabieniem pozycji i roli armii w państwie, pomimo że ciężar dowodzenia i kierowania obroną kraju nadal spoczywał w rękach ministra obrony i Sztabu Generalnego JNA. Miało to również swoje przełożenie w przypadku prowadzenia działań zbrojnych i wynikającymi z tego powodu problemami z wymianą informacji i koordynacją decyzji na linii sztab główny–dowództwo regionalne. W takiej sytuacji ciężar dowodzenia automatycznie przechodził w ręce lokalnych ośrodków dowodzenia skupionych w Obronie Terytorialnej. W ocenie ówczesnego aparatu polityczno-partyjnego nowa koncepcja obrony wpisywała się w realizowany na przełomie lat 60. i 70. XX w. polityczny proces wzmacniania systemu samorządowego na terenie Federacji Jugosłowiańskiej. Jednakże z punktu widzenia części elit wojskowych JNA dokonane posunięcia osłabiały jej pozycję i rolę w społeczeństwie oraz przyczyniały się do dalszego osłabiania jedności państwa⁴⁹.

Główne założenia polityki obronnej SFRJ z lat 60. i 70. ub. stulecia, w zakresie istniejących zagrożeń zewnętrznych ze strony obu bloków wojskowo-militarnych, obowiązywały praktycznie aż do końca istnienia Federacji. Zawarte w doktrynie wojennej założenia prowadzenia walki z każdym agresorem w oparciu o masowy udział społeczeństwa były jednakże stopniowo modyfikowane i dostosowywane do bieżących wydarzeń na arenie międzynarodowej, regionalnej,

⁴⁷ Siedziby dowództw armijnych znajdowały się w: Belgradzie, Niszu, Skopje (obrona granicy wschodniej i południowej), Lublanie, Zagrzebiu, Splicie (obrona kierunku zachodniego – ze strony NATO – i obrona granicy morskiej) i Titogradzie (dzisiejsza Podgorica). *SFRJ Regionalna Vojna Geografija...*, s. 30; AIPN 2603/2723, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1978, k. 65.

⁴⁸ D. Gregorczyk, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka...*, s. 108.

⁴⁹ J. Pirjevec, *Tito...*, s. 615–617.

ale także do kształtującej się sytuacji wewnątrz kraju – zwłaszcza po śmierci Josipa Broza Tity w 1980 r.

Od połowy lat 80. XX w. polityka obronna była definiowana w oparciu o „Wytyczne do obrony SFRJ przed agresją” z 11 lipca 1984 r. W dalszym ciągu główne jej założenia były podporządkowane postawie władz centralnych w Belgradzie stojących na stanowisku dalszego pozostawania Federacji poza wszelkimi światowymi strukturami militarnymi. Dostosowując zadania JNA do dynamicznie zmieniającej się sytuacji na świecie, ale przede wszystkim w kraju, kierownictwo partyjno-rządowe wraz z przedstawicielami władz wojskowych, z admirałem Branko Mamulą na czele, przeprowadziło kolejną reorganizację sił zbrojnych SFRJ pod kryptonimem „JEDINSTVO”. Wprowadzana reorganizacja armii miała na celu usprawnienie systemu obrony państwa poprzez podniesienie jakości dowodzenia i lepsze wykorzystanie posiadanych sił i środków⁵⁰. Założenia planu przewidywały również unowocześnienie sprzętu wojskowego, co miało pozwolić na lepszą manewrowość i wzmocnienie siły ognia związków taktycznych i jednostek uderzeniowych. W nowych założeniach wcześniejsze struktury armijne zostały zastąpione przez trzy okręgi wojskowe, z ośrodkami dowodzenia znajdującymi się w Belgradzie (1 Okręg Wojskowy – OW), Skopie (3 OW) i Zagrzebiu (5 OW). Zmiany organizacyjne objęły również siły powietrzne i obronę przeciwlotniczą (powstały 3 korpusy) oraz w mniejszym stopniu marynarkę wojenną i obronę wybrzeża⁵¹. Pomimo ambitnych planów i zamierzeń proces modernizacji armii nie przebiegał po myśl ich twórców, głównie za sprawą problemów gospodarczych Federacji, a co się z tym bezpośrednio wiązało – niedostatecznych środków finansowych przeznaczonych na politykę obronną. Z tego względu na przełomie lat 70. i 80. ub. wieku ministerstwo obrony nie w pełni zrealizowało plany zakupu sprzętu wojskowego w USA i krajach Europy zachodniej. Problem ten próbowano rozwiązać m.in. poprzez zakupy części uzbrojenia w ZSRR, Czechosłowacji czy w Polsce, ale także poprzez wykorzystanie rodzimego przemysłu zbrojeniowego produkującego sprzęt wojskowy w oparciu o własną myśl technologiczną albo korzystającą z zachodnioeuropejskich licencji⁵².

Przeprowadzana reorganizacja JNA o krypt. „JEDINSTVO” miała zdecydowanie szerszy zamysł, wykraczający poza ramy militarnego zagrożenia państwa ze

⁵⁰ Jednym z efektów wprowadzania planu było wzmocnienie pozycji i rangi dowództwa centralnego w systemie obrony państwa poprzez przemianowanie Sztabu Generalnego JNA na Sztab Generalny Sił Zbrojnych SFRJ. D. Marijan, *„Jedinstvo” – posljednji ustroj JNA*, „Polemos” 2003, Vol. 6, nr 11–12, s. 19; B. Dziewiałowski-Gintowt, *Siły Obrony Terytorialnej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki...*, s. 241.

⁵¹ D. Marijan, *Słom Titove armije...*, s. 420–422; D. Gregorczyk, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka...*, s. 106–107.

⁵² B.B. Dimitrijević, *The Yugoslav Polish military-technological relations 1918–1991*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach...*, s. 191–194; AIPN 2603/2753, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach Zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1979, k. 26–32.

strony zewnętrznego agresora, głównie państw NATO lub Układu Warszawskiego. Od śmierci J. Broza Tity kierownictwo partyjno-rządowe Jugosławii borykało się z coraz większym problemem utrzymania jedności państwa. Dlatego też nowa struktura organizacyjna armii jugosłowiańskiej miała być ważnym czynnikiem scalającym jedność wszystkich republik, a siły zbrojne miały mieć baczność na utrzymanie dotychczasowego porządku wewnątrz kraju. Właśnie w oficerach i żołnierzach JNA komunistyczny aparat rządowy widział gwarancję utrzymania w swoich rękach władzy i pokonania odśrodkowych tendencji niszczących jedność państwa⁵³. Armia jugosłowiańska od początków swojego powstania po II wojnie światowej był formacją ściśle podporządkowaną komunistycznym władzom w Belgradzie. W latach 80. XX w. stanowiła poważną siłę militarną liczącą ponad 200 tys. oficerów i żołnierzy. Bardzo wysoki stopień zideologizowania partyjnego żołnierzy (wynoszący 96%) oraz pracowników cywilnych JNA (sięgający 45% zatrudnionych) miał być skuteczną gwarancją zatrzymania procesu rozbitcia Federacji⁵⁴. Nie dziwi więc fakt, że jugosłowiańskie władze komunistyczne miały w planach użycie wojska do zwalczania wszelkich sytuacji zagrażających ustrojowi, a w szczególności odśrodkowych dążeń narodowych czy też separatystycznych. W tym kontekście należy nadmienić, że część jugosłowiańskich polityków i dowódców na przełomie lat 70. i 80. XX w. przewidywała możliwość zastosowania przez wroga państwa niekonwencjonalnych metod prowadzenia walki na obszarze całego państwa. Na podstawie prowadzonych przez teoretyków i ekspertów sztabowych analiz zakładano, że w przypadku podjęcia działań zbrojnych – przede wszystkim ze strony wojsk Paktu Północnoatlantyckiego lub Układu Warszawskiego – zostaną wykorzystane przez przeciwnika wszelkie możliwe metody służące do osłabienia wewnętrznego państwa. W tych kwestiach wskazywano, że oprócz bezpośrednich ataków dywersyjno-sabotażowych zostaną zastosowane inne formy destabilizowania sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, np. poprzez wspieranie działań separatystycznych, prób dokonania przewrotu czy zamachu stanu, a także wywieranie silnej presji polityczno-ekonomicznej⁵⁵. Ważny instrumentem mogącym zdestabilizować sytuację w państwie miało być użycie na dużą skalę mechanizmów dezinformacji i oddziaływania psychologicznego na zróżnicowane politycznie, gospodarczo i kulturowo społeczeństwo Federacji Jugosłowiańskiej.

⁵³ M.J. Zacharias *Komunizm, federacja, nacjonalizmy...*, s. 366.

⁵⁴ D. Miriam, *Słom Titowe armije...*, s. 420; Polski wywiad wojskowy pod koniec lat 80. XX w. szacował, że JNA liczyła około 280 tys. żołnierzy w tym: w wojskach lądowych – ok. 210 tys., w lotnictwie i obronie przeciwlotniczej kraju – ok. 25 tys., a w marynarce i wojskach obrony wybrzeży – ok. 25 tys. AIPN 2603/2723, *Informacja o niektórych...*, k. 48–52.

⁵⁵ A. Krzak, M. Kuś, „Specjalni rat” („wojna specjalna”) w koncepcjach jugosłowiańskiej teorii powszechnej obrony narodowej jako forma zagrożeń asymetrycznych w latach 1970–1990, [w:] *Asymetryczne Bałkany. Działania asymetryczne, militarne i polityka bezpieczeństwa na Półwyspie Bałkańskim w XX i XXI wieku*, pod red. D. Gibas-Krzak, Częstochowa 2015, s. 83–109.

Pod koniec lat 80. ubiegłego stulecia przedstawiciele jugosłowiańskiego Sztabu Generalnego realnie przewidywali, że w przypadku konfliktu z Paktem Północnoatlantyckim lub wojskami Układu Warszawskiego, byt Federacji zostałby poważnie zagrożony. Również w sytuacji bezpośredniego starcia pomiędzy obu blokami wojskowymi SFRJ, ze względu na swoje położenie geostrategiczne, stałaby się jednym z pierwszych celów dla sił zbrojnych NATO i UW. Z tego względu politycy i wojskowi jugosłowiańskich elit rządowych do końca byli przekonani o konieczności stałego wzmacniania własnego potencjału militarnego ze względu na duże zagrożenie zarówno ze strony ZSRR⁵⁶ i jej sojuszników, jak również państw skupionych w NATO, na czele z USA.

Plany i założenia związane z dostosowaniem polityki obronnej SFRJ i zadań JNA do szybko zmieniających się warunków na arenie międzynarodowej i pogarszania się sytuacji wewnętrznej kraju, były tworzone aż do rozpadu Federacji. Jugosłowiańskie siły zbrojne pomimo swojej znaczącej pozycji militarnej i wydawałoby się ważnego filaru ideologicznego wsparcia w sprawowaniu władzy dla belgradzkiego rządu, nie okazały się czynnikiem gwarantującym utrzymanie jedności tego wielokulturowego i wielonarodowościowego państwa. Formacje Obrony Terytorialnej mające być istotnym elementem w systemie obrony kraju stały się załączkiem sił zbrojnych nowych państw republikańskich, a w toku bezpośredniej konfrontacji militarnej z JNA wykazały się skuteczną obroną.

Pod koniec lat 70. i 80. XX w. podtrzymywanie tezy o stałym zagrożeniu suwerenności państwa ze strony zwalczających się mocarstw było z pewnością istotnym elementem prowadzonej przez rząd w Belgradzie polityki zmierzającej do utrzymania władzy i jedności kraju. Jednakże narastające z każdym dniem przeciwności o podłożu narodowym, społecznym i gospodarczym w poszczególnych republikach były silniej odbierane przez lokalne społeczności niż domyślne zagrożenie zewnętrzne. W następstwie osłabienia władz państwowych i partyjnych na terenie całego kraju oraz coraz silnych tendencji narodowościowych w poszczególnych republikach nie udało się komunistycznym elitom SFJR powstrzymać procesu rozpadu państwa.

---

⁵⁶ W tym kontekście warto wspomnieć o wypowiedziach uciekiniera z Czechosłowacji – gen. dyw. Jana Sejny, który w lutym 1968 r. zbiegł do USA. Będąc pod opieką CIA, przekazał informację, że w przypadku konfliktu Sowietów od 1967 r. mieli opracowany plan ataku na Jugosławię o kryptonimie „Operacja Polarka”. Według jego wypowiedzi operacja zakładała zajęcie wschodniej i południowej Austrii przez wojska Układu Warszawskiego, a następnie uderzenie na Jugosławię. Informacje te były komentowane w zachodniej prasie po ich ujawnieniu przez Sejnę w 1974 r. Między innymi o tej operacji J. Sejna pisał w swojej książce wydanej w 1982 r. pt., *We Will Bury You: The Soviet Plan for the Subversion of the West by the Highest Ranking Communist Ever to Defect*.

Bibliografia

Opracowania

- Bebler A., *Razvitak jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, Vol. 22, No. 4.
- Baev J., *US Intelligence Community Estimates on Yugoslavia (1948–1991)*, „National Security and the Future” 2000, Vol. 1, No. 1.
- Biggs A., Clavin P., *Europa dwóch stuleci 1789–1989*, Wrocław 2000.
- Bogetić D., *Jugoslavija i događaji u Čehoslovačkoj 1968. Balansiranje između istoka i zapada*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej*, pod red. M. Pavlovicia, A. Zaćmińskiego, Bydgoszcz 2014.
- Brown Ch., *Die militärische Bedeutung der Südflanke der NATO*, „Schweizer Monatshefte: Zeitschrift für Politik, Wirtschaft, Kultur”, Band 4, H. 10, Zurich 1962.
- Ciomer E., *Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód–Zachód*, Kraków 2008.
- Chourchoulis D., *The Southern of Flank NATO, 1951–1959. Military strategy or political stabilisation?*, Queen Mary University of London, 2010.
- Cvetković S., *Represija komunističkogo režima u Srbiji Jugoslaviji 1944–1953*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej*, pod red. M. Pavlovicia, A. Zaćmińskiego, Bydgoszcz 2014.
- Dimitrijević B.B., *Kontraobaveštajna služba JNA na području Hrvatske 1944–1968*, [w:] *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza. Hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu društvenog razvoja dve Jugoslavije 1918–1991*, urednici: B. Dimitrijević, M. Jareb, Beograd 2018.
- Dziewiatowski-Gintowt B., *Siły Obrony Terytorialnej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – obywatelski wymiar systemu bezpieczeństwa państwa czy rozsądek Federacji?*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 2.
- Feldmann J., *La défense populaire généralisée en Yougoslavie*, „Revue Militaire Suisse” 1980, Nr 125, H. 6.
- Geografia powszechna. Europa (bez ZSRR)*, t. 3, red. A. Wrzosek, Warszawa 1965.
- Giza A., *Narodziny i rozpad Jugosławii*, Szczecin 1994.
- Gregorczyk D., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka państwa jugosłowiańskiego pod koniec lat 80. XX w.*, [w:] *Bałkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Bałkanach w XX i XXI wieku*, red. naukowa D. Gibas-Krzak, Toruń 2019.
- Kastory A., *Jugosławia w polityce Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego 1948–1956*, Kraków 2018.

- Kovačev S., Matijašić Z., Petrović J., *Vojnoindustrijski kompleks SFRJ, „Polemos”* 2006, vol. 9, nr 17.
- Krzak A., *Charakterystyka wojskowo-geograficzna Półwyspu Bałkańskiego jako teatru działań wojennych w XX wieku*, [w:] *Bałkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Bałkanach w XX i XXI wieku*, red. naukowa D. Gibas-Krzak, Toruń 2019.
- Krzak A., Kuś M., „Specjalni rat” („wojna specjalna”) w koncepcjach jugosłowiańskiej teorii powszechnej obrony narodowej jako forma zagrożeń asymetrycznych w latach 1970–1990, [w:] *Asymetryczne Bałkany. Działania asymetryczne, militarne i polityka bezpieczeństwa na Półwyspie Bałkańskim w XX i XXI wieku*, pod red. D. Gibas-Krzak, Częstochowa 2015.
- Mania A., *Departament of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny 1939–1989*, Kraków 2018.
- Marijan D., *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Zagreb 2008.
- Marijan D., „Jedinstvo” – posljednjij ustroj JNA, „Polemos” 2003, vol. 6, nr 11–12.
- Marijan D., *Rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ: Vrhovna Razina*, „Časopis za suvremenu povijest” 2009, Vol. 41, No 3.
- Ognik H., *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugostawii*, [w:] *Kraje socjalistyczne po drugiej wojnie światowej 1944–1974*, pod red. J. Ciepielewskiego, Warszawa 1977.
- Paparella I., *A Question Mark for NATO and the Warsaw Pact*, [w:] *The Warsaw Pact and the Balkans*, edit. J. Eyal, 1989.
- Pirjevec J., *Tito*, Warszawa 2018.
- Prelević M., *Posleratni razvoj i društveno-klasni i politički karakter oružanih snaga SFRJ*, „Politicka misao” 1982, Vol. 19, No 3.
- Rajak S., *No bargaining chips, no spheres of interest: the Yugoslav origins of Cold War non-alignment*, „Journal of Cold War Studies” 2014, 16 (1).
- Ross Johnson A., *Total National Defense in Yugoslavia*, Santa Monica 1971.
- SFRJ Regionalna Vojna Geografija II*, Beograd 1987.
- Stambolija N., *Stosunki jugosłowiańsko polskie w 1987 r.*, [w:] *W kręgu dyplomacji i polityki. W 100-lecie nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Jugosławią*, pod red. B. Dimitrijevicia, P. Wawryszuka, Bydgoszcz 2020.
- Tanty M., *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003.
- Torkar B., *The Doctrine of Total People’s Defence – what Yugoslav armed forces learned from their past*, „Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat / Estonian Yearbook of Military History” 2017, 7.
- Yugoslavia. Republics and Provinces*, Belgrade 1979.
- Zacharias M.J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugostawii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.

Žurek P., *Sprovokowany sojusz. Współpraca Jugosławii z NATO (1948–1955)*, [w:] *Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, pod red. A. Głowackiego i S.L. Szczesia, Łódź 2015.

Вучићевић М.С., *Да ли је Балкански пакт био неопходан?*, Војно дело, лето 2014.

Лакович И., *Переориентация югославской военной политики. (1956–1961 гг.)*, „Славянский мир в третьем тысячелетии” 2016, Т. 11.

Милошевић Т., *Између Истока и Запада: снабдевање ЈНА наоружањем и војном опремом 1965–1969*, „Војноисторијски гласник” 2019, nr 2.

Źródła internetowe

Dimitrijević B.B., *Jedinice Garnizona Valjevo 1945–2005*, UDK = 355.71(497.11 Vajevo)"1945/2005" <https://pdfslide.tips/documents/bojan-dimitrijevic-jedinice-garnizona-valjevo-1945-2005.html>

Fraze D.A., *The Yugoslav All-People's Defense System: A Pessimistic Appraisal*, Nava Postgraduate School, Monterey, California June 1981, <https://core.ac.uk/download/pdf/36713948.pdf> -

Herrick R., C., *The Yugoslav People's Army: Its Military and Political Mission*, Naval Postgraduate School, September, 1980, <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/19109/yugoslavpeoplesa00herr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

I Srbija je bila deo NATO PAKTA! Evo kako nas je i kada Tito uveo u savez koji danas većina prezire, <https://www.espreso.rs/vesti/drustvo/184999/i-srbija-je-bila-deo-nato-pakta-evo-kako-nas-je-i-kada-tito-uveo-u-savez-koji-danas-vecina-prezire>

Novi početak, stari saveznik (1961–1980), <http://www.srpskioklop.paluba.info/jna/1961-1987.htm>

Мирков Ж.Ж., *Спољна политика Југославије 1948–1956 и питање „Балканског пакта“* (докторска дисертација), Београд, 2018. <https://uviodok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2628/Dokorat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

AIPN 2603/2638, *Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławia i jej siły zbrojne*, Attachat Wojskowy przy Ambasadzie PRL w Belgradzie, Belgrad 1973.

AIPN 2603/2723, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1978.

AIPN 2603/2753, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach Zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1979.

Dokumenty i materiały źródłowe:

Treaties and other International Agreements of the United States of America, 1776–1949. Compiled under the direction of Charles I. Bevans,. Volume 4: 1946–1949, Washington, D.C.: Department of State Publications, 1970.

Treaty of Alliance, Political Cooperation, and Mutual Assistance Between the Turkish Republic, the Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia (Balkan Pact), August 9, 1954, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eu002.asp

NATO and the Warsaw Pact in defence politics of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the second half of the 20th century

Summary

After the year 1945 and during the Cold War, the defence politics of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) in regards to NATO was determined by the country's international politics and its geostrategic placement. The geopolitical situation of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was extremely complicated due to its borders shared with NATO and the Warsaw Pact countries. The communist government of Yugoslavia, and the leaders of the Yugoslav People's Army, expected the SFRJ territory to become a warzone should the conflict between the two political blocks escalate to military action. One of the key elements of the doctrine of the SFRJ politicians and military elite was a plan of defense solutions in case of a NATO aggression. The defence strategies of the YPA, especially after 1968, also took into account a possibility of the Warsaw Pact forces entering the country. The defence plans prepared for a NATO aggression were based mostly on the experiences of World War II, expecting the SFRJ territory to be one of the important elements of a future war between the two blocks.

Keywords: Socialist Federal Republic of Yugoslavia, geostrategic placement of the SFRJ, Yugoslav People's Army, Homeland Defence, SFRJ defence doctrine.